

જગદ્ગુરુશ્રીશંકરાચાર્યાભિમતં ગીતારહસ્યમ્

લેખક: - ડૉ શ્રીધરભાસ્કરવાર્ણકર, નાગપુરમ્

જગદ્ગુરુશ્રીશંકરાચાર્યચરણૈઃ

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતોપનિષદ્ભાષ્યસ્ય પ્રથમાધ્યાયારમ્ભે તથા
દ્વિતીયાધ્યાયસ્ય “અશોચ્યાનન્વશોચસ્ત્વમ્” ઇત્યસ્માન્ શ્લોકાત્ પ્રાક્
સ્વાભિમતં ગીતારહસ્યં યુક્તિયુક્તૈર્વ્યોભિઃ પ્રતિપાદિતમ્ । “તસ્માદ્
ગીતાસુ કેવલાદ્ એવ તત્ત્વજ્ઞાનાત્ મોક્ષપ્રાપ્તિઃ, ન કર્મસમુચિતાદિતિ
નિશ્ચિતોડર્થઃ ।” (અધ્યાય ૨) “તસ્માત્ કેવલાદેવ જ્ઞાનાન્મોક્ષ
ઇત્યેષોડર્થો નિશ્ચિતો ગીતાસુ સર્વોપનિષત્સુ ચ ।” (અધ્યાય ૩)
ઇત્યેતદ્ ગીતારહસ્યં સુનિશ્ચિતં પ્રતિપાદ્ય તદેવ સર્વત્ર ગીતાસુ
પ્રકરણશો વિભજ્ય તત્ર તત્ર દર્શિતમ્ ।

તદિદં જગદ્ગુરુસમ્મતં ગીતારહસ્યમસ્માભિઃ જઠ કારિકાસુ સંક્ષેપત
ઉપનિબદ્ધમ્ । જગદ્ગુરુસમ્મતં ગીતારહસ્યં સમ્યક્ સ્મૃતિગતં
કર્તુમિમાઃ કારિકા અતીવોપકારિણ્યો ભવેયુરિત્યાશાસ્મહે ॥

વેદોક્તો દ્વિવિધો ધર્મો ગીતાસુ પ્રતિપાદિતઃ ।

પ્રવૃત્તિલક્ષણો હ્યેકશ્ચાન્યો નિર્વૃત્તિલક્ષણઃ ॥ ૧ ॥

ધર્મસ્ય દ્વિવિધો હેતુર્જગતઃ સંસ્થિતિસ્તથા ।

પ્રાણિનોડભ્યુદયશ્ચાન્યો નિઃશ્રેયસસમન્વિતઃ ॥ ૨ ॥

ક્ષીણો વિવેકવિજ્ઞાને વિદુષાં કામવર્ધને ।

ગ્લાનિમાપદ્યતે ધર્મો હ્યધર્મઃ કામવર્ધને ॥ ૩ ॥

બ્રાહ્મણ્યાધીનમેવેહ વર્ણાશ્રમવિભાજનમ્ ।

બ્રાહ્મણ્યે રક્ષિતે ધર્મો વૈદિકઃ સ્યાત્ સુરક્ષિતઃ ॥ ૪ ॥

બ્રાહ્મણાત્વં વિજાનીયાદ્ ભૌમં બ્રહ્મ સનાતનમ્ ।

તદ્વક્ષણાર્થં કૃષ્ણાત્વં પ્રાપ નારાયણઃ સ્વયમ્ ॥ ૫ ॥

शोकमोहाब्धिनिर्मग्नं पार्थ प्रत्याह डेशवः ।
 द्विविधं वैदिकं धर्मं सर्वलोकादिधीर्षया ।
 प्रचीयते हि धर्मोऽसौ पात्यते यो गुणाधिकैः ॥ ६ ॥
 सङ्ग्राहः सर्वविद्यार्थसाराणामीश्वरोदितः ।
 व्यासः समशतश्लोकैस्तमेवोपनिबद्धवान् ॥ ७ ॥
 निःश्रेयसं परं ज्ञेयं गीताशास्त्रप्रयोजनम् ।
 सङ्केतुकस्य संसारस्यात्यन्तोपरमो हि तत् ॥ ८ ॥
 निःश्रेयसं तदाध्यात्मज्ञाननिष्ठास्वतृपिणः ।
 प्राप्यते धर्मतः सर्वकर्मसंन्यासापूर्वकात् ॥ ९ ॥
 भगवाननुगीतासु गीताधर्मप्रयोजनम् ।
 समस्तकर्म संन्यासापरमित्यब्रवीत् स्वयम् ॥ १० ॥
 वर्णानामाश्रमाणां योऽभ्युद्यैकप्रयोजनः ।
 प्रवृत्तिलक्षणो धर्मः स स्वर्गप्राप्तिसाधनम् ॥ ११ ॥
 कृत्वाभिसन्धिरहितो ब्रह्मार्पाणधिया तथा ।
 प्रवृत्तिलक्षणो धर्मोऽनुष्ठेयः सत्त्वशुद्धये ॥ १२ ॥
 सत्त्वशुद्धतया ज्ञाननिष्ठापात्रत्वमाप्तवान् ।
 विन्दते परम ज्ञानं निःश्रेयसकृत्प्रदम् ॥ १३ ॥
 प्रवृत्तिलक्षणो धर्मो गीतासु प्रतिपादितः ।
 ज्ञानोत्पत्तिनिदानत्वाग्निःश्रेयसपरो हि सः ॥ १४ ॥
 योगिनः कर्म कुर्वन्ति सङ्गं त्यक्त्वाऽऽत्मशुद्धये ।
 उेतुः प्रवृत्तिधर्मस्य गीतावाक्येऽत्र दृश्यते ॥ १५ ॥
 तं शाश्वतं वैदिकमेव धर्मं
 द्विधा हि निःश्रेयसमात्रुतेतुम् ।
 तथा परं ब्रह्म च डेशवाप्यं
 गीतामहाशास्त्रमभिव्यनक्ति ॥ १६ ॥
 यो हि सम्यग विजानीते गीताशास्त्रार्थमान्तरम् ॥
 समस्तपुरुषार्थानां स सिद्धिमधिगच्छति ॥ १७ ॥
 (गीता-द्वितीयाध्यायप्रास्ताविकम्)

શોકમોહાદયો દોષઃ સંસારોત્પત્તિહેતવઃ ।
વિષાદયોગો બોદ્ધવ્યસ્તદુત્પત્તિપ્રબુદ્ધયે ॥ ૧૮ ॥

વિવેકઃ શોકમોહાભ્યાં વિજ્ઞાનં ચાભિભૂયતે ।
તતઃ સ્વધર્મ સન્ત્યજ્ય પ્રતિષ્ઠિદ્ય પ્રવર્તતે ॥ ૧૯ ॥

યથા સ્વયં પ્રવૃત્તોઽપિ ક્ષાત્રધર્મ નિજેઽર્જુનઃ ।
ઉપરમ્ય તતો મેને પરધર્મ હિતાવહમ્ ॥ ૨૦ ॥

સ્વધર્મેઽપિ પ્રવૃત્તાનાં પ્રવૃત્તિઃ પ્રાયશો નૃણામ્ ।
કૃલાભિસન્ધિસહિતા સાહકુરા ચ દૃશ્યતે ।
કૃલાભિલાષાહકુરાૈ ધર્મદોષકરાવુભૌ ॥ ૨૧ ॥

સકામકર્મતો બુદ્ધિર્જાયતે પાપપુણ્યયોઃ ।
તત એવ હિ સંસારે જીવોઽયં પરિવર્તતે ॥ ૨૨ ॥

ઇષ્ટજન્મસુખાનિષ્ટજન્મદુઃખામિલક્ષણઃ
સંસારઃ પરિહર્તવ્યઃ શોકમોહસમુદ્ભવઃ ॥ ૨૩ ॥

સમસ્તકર્મસંન્યાસાપૂર્વકાદતિનિર્મલાત્ ।
આત્મજ્ઞાનાદૃતે નૈવ નિવૃત્તિઃ શોકમોહયોઃ ॥ ૨૪ ॥

નિમિત્તીકૃત્ય તત્ પાર્થ શોકમોહસમાકુલમ્ ।
ભગવાનદિશદ્ ગીતાં સર્વાનુગ્રહહેતવે ॥ ૨૫ ॥

(પૂર્વપક્ષઃ)

કુરુ કર્મેતિ બ્રુવતોઽભિપ્રાયઃ શ્રીહરેઃ સ્ફુટો નૂનમ્ ।
જ્ઞાનાદ્ધિ કર્મસહિતાત્ કૈવલ્યપ્રાપ્તિરિતિ વદન્ત્યેકે ॥ ૨૬ ॥

ધર્મ્ય યદ્ધમકૃત્વા પાપં સ્યાદિતિ નિવેદયન્ કૃષ્ણઃ ।
શ્રૌતાં સ્માર્તં હિંસાકૂરં કર્માપિ મુક્તયે પ્રાહ ॥ ૨૭ ॥

(ઉત્તરપક્ષઃ)

કૈવલ્યપ્રાપ્તયે જ્ઞાન-કર્મયોગસમુચ્ચયમ્ ।
યે દર્શયન્તિ ગીતાસુ તેષાં હિ તદ્દસન્મતમ્ ॥ ૨૮ ॥

સાઽપ્ય-યોગાભિધં બુદ્ધિદ્વયં લોકેષુ વર્તતે ।
જ્ઞાન-કર્માભિધા દ્વેધા નિષ્ઠા ગીતોદિતા તતઃ ॥ ૨૯ ॥

ષડ્ઙ્કિયાવિહીનત્વાદકર્તાત્મૈતિ યા મતિઃ ।

સા સાહ્યબુદ્ધિઃ સાહ્ય્યાખ્યજ્ઞાનિનામુચિતા મમ ॥ ૩૦ ॥

પ્રાયેણ સાહ્યબુદ્ધેઃ પ્રાગ્ યોગબુદ્ધિઃ પ્રજાયતે ।

યયાત્મા દેહસમ્મિત્રઃ કર્તા ભોક્તેતિ ભાસતે ॥ ૩૧ ॥

ધર્માધર્મવિવેકેન મોક્ષસાધનકર્મણામ્ ।

નિરન્તરમનુષ્ઠાનં તદ્ યોગ ઇતિ કથ્યતે ॥ ૩૨ ॥

યોગબુદ્ધિ સમાશ્રિત્ય ચેડન્તઃકરણશુદ્ધયે ॥

યોગાખ્યં કર્મ કુર્વન્તિ તે યોગિન ઇતિ સ્મૃતાઃ ॥ ૩૩ ॥

જ્ઞાન-કર્મામિધં નિષ્ઠાદ્વયં પ્રાહેશ્વરઃ પૃથક્ ।

પશ્યન્નેકત્ર પુરુષે વૃદ્ધિદ્વયમસમ્ભવમ્ ॥ ૩૪ ॥

બૃહદારણ્યકેડપ્યેતદ્ નિષ્ઠાદ્વયમુદીરિતમ્ ।

યત્રાકામસ્ય સંન્યાસાઃ પ્રોક્તં કર્મ ચ કામ્યતઃ ॥ ૩૫ ॥

યદિ સ્યાત્ સમ્મતઃ શ્રીતકર્મજ્ઞાનસમુચ્ચયઃ ।

ગીતાસુ નોપપદ્યેત વિભાગવચનં તદા ।

જ્યાયસી યેદિતિ પ્રશ્નઃ પાર્થસ્યાપિ ન યુજ્યતે ॥ ૩૬ ॥

અસમ્ભવમનુષ્ઠાનમેકેન જ્ઞાનકર્મણોઃ ।

ન ચેદિદં હરેરુક્તં શર્ણુયાદર્જુનઃ કથમ્ ॥ ૩૭ ॥

અશ્રુતં ચ કથં બુદ્ધેજ્યાયસ્ત્વં કર્મણોડર્જુનઃ ।

જ્યાયસીત્યાદિભિર્વાક્યૈર્મૃષાડધ્યારોપયેત્ પ્રભૌ ॥ ૩૮ ॥

ઉક્તઃ સ્યાદ્ યદિ સર્વેષાં જ્ઞાનકર્મસમુચ્ચયઃ ।

પાર્થસ્યાપિ કૃતે તર્હિ સ એવ હિ નિવેદિતઃ ॥ ૩૯ ॥

ઉભયોરુપદેશેડપિ પ્રશ્નોત્તરસમાશ્રિતઃ ॥

‘ચચ્છ્રેય એતયોરેક’મિતિ નૈવોપપદ્યતે ॥ ૪૦ ॥

શીતં ચ મધુરં ચાન્નં ભોક્તવ્યં પિત્તશાન્તયે ।

ઇત્યુક્તેડન્યતરશ્રેયોજિજ્ઞાસા નોપપદ્યતે ॥ ૪૧ ॥

પાર્થપ્રશ્નોડય કલ્પ્યેત કૃષ્ણોક્તાનવધારણાત્ ।

તદુત્તરે કથં નોક્તો બુદ્ધિ-કર્મ-સમુચ્ચયઃ ॥ ૪૨ ॥

લોકેડસ્મિન્ દ્વિવિધા નિષ્ઠા પુરા પ્રોક્તેતિ ચોત્તરમ્ ।

પૃષ્ઠાદનનુરૂપં તન્નેશ્વરસ્યોપપદ્યતે ॥ ૪૩ ॥
 સમુચ્ચયસ્તથા બુદ્ધેઃ શ્રીતવત્ સ્માર્તકર્મણા ।
 નાભિપ્રેતોડન્યથા સર્વ વિભાગવચનં વૃથા ॥ ૪૪ ॥
 યુદ્ધ કર્મ ક્ષત્રિયસ્ય સ્માર્ત મિત્યપિ જાનનઃ ।
 ઉપાલભ્નો વૃથા 'ઘોરે કર્મણી'ત્યર્જુનસ્ય ચ ॥ ૪૫ ॥
 તસ્માદ્ ગીતાસુ નૈવેષન્માત્રેણાપિ પ્રદર્શ્યતામ્ ।
 કર્મણા દ્વિવિધેનાત્મજ્ઞાનસ્ય હિ સમુચ્ચયઃ ॥ ૪૬ ॥
 કર્મણ્યભિપ્રવૃત્તસ્થાજ્ઞાનરાગાદિદોષતઃ ।
 સત્વશુદ્ધતયા જ્ઞાનં સર્વ બ્રહ્મેતિ જાયતે ॥ ૪૭ ॥
 નિવૃત્તં જ્ઞાત્રતો યસ્ય કર્મ વા તત્પ્રયોજનમ્ ।
 સ હિ કર્મ પ્રવૃત્તશ્ચેલ્લોકસડ્ગ્રહહેતવે ।
 તસ્મિન્નપિ ન સમ્ભાવ્યો જ્ઞાનકર્મસમુચ્ચયઃ ॥ ૪૮ ॥
 યથા ભગવતિ ક્ષાત્રકર્મજ્ઞાનસમુચ્ચયઃ ।
 ન સમ્ભવતિ નિષ્કામે તથા તાદૃશિ પણ્ડિતે ॥ ૪૯ ॥
 ન કરોમીતિ તત્ત્વજ્ઞો મન્યતે ભગવત્સમઃ ।
 ક્લં ય નાભિસન્ધત્તે ક્ષિયમાણસ્ય કર્મણઃ ॥ ૫૦ ॥
 કામ્યે યજ્ઞે પ્રવૃત્તસ્ય કામે સામિકૃતે હતે ।
 ક્ષિયમાણઃ પુનર્યજ્ઞો નિષ્કામઃ ખલુ જાયતે ।
 પ્રમાણં ભગવદ્વાક્ય- “કુર્વન્નપિ ન લિપ્યતે” ॥ ૫૧ ॥
 “કર્મણૈવ હિ સંસિદ્ધિમાસ્થિતા જનકાદયઃ” ।
 વાક્યમેવંવિધં જ્ઞેયં પ્રવિભજ્યૈવ તત્ત્વતઃ ॥ ૫૨ ॥
 અથ ચેજ્જનકાદ્યાસ્તે નૈવ તત્ત્વવિદો મતાઃ ।
 કર્મણા ચિત્તશુદ્ધિં તે પ્રાપ્તા ઇત્યવગમ્યતામ્ ॥ ૫૩ ॥
 “યોગિનઃ કર્મ કુર્વન્તિ સડ્ગં ત્યક્ત્વાડડત્મશુદ્ધયે” ।
 ઇત્યસ્મિન્ ભગવદ્વાક્યે જ્ઞેયં કર્મપ્રયોજનમ્ ॥ ૫૪ ॥
 ન હિ નિઃશ્રેયસપ્રાપ્તિર્જ્ઞાન-કર્મસમુચ્ચયાત્ ।
 અભિપ્રાયેણ ગીતાયાસ્તત્ત્વજ્ઞાનાત્તુ કેવલાત્ ॥ ૫૫ ॥
 ઇતિ શ્રીશ્રીધરભાસ્કરવર્ણકરઃ વિરચિતં

जगद्गुरुश्रीशङ्कराचार्याभिमतं गीतारहस्यं सम्पूर्णम् ।

Encoded and proofread by Mandar Mali

——
Gītarahasyam According to Shri Shankaracharya
pdf was typeset on April 28, 2023

——
Please send corrections to sanskrit@cheerful.com

